

MIŠLJENJA

PSIHOLOŠKI UZROCI DVOLIČNOG MENTALITETA DANAS

Eleonora Merković

U gradu gdje mi katehistice naviještamo, svjedočimo i odgajamo za kraljevstvo nebesko mala „N“ primila je prvu sv. pričest. Nekoliko je puta došla na vjeronauk i bila je spremna da se obavi tradicionalni običaj, koji je tako simpatičan maloj djeci. Haljinu je imala iz Beča, čak je to sve bilo snimano i kamerom; susjede su još dugo pričale o svemu tome. Slijedeće godine mala „N“, kad je u društvu svojih prijateljica, nerado susreće sestru vjeroučiteljicu, stidi se, jer što će reći njene prijateljice.

Poslije ove pričice, koja je čest slučaj našeg rada u katehizaciji, a prije nego se prijeđe na samu temu, nešto o značenju termina mentaliteta i dvoličnosti.

U Klaićevom rječniku mentalitet znači: način mišljenja, duševni karakter, skup duševnih dispozicija, duhovno ustrojstvo nekog čovjeka, neke skupine. Filozofijski rječnik V. Filipovića objašnjava riječ mentalitet kao psihičko ustrojstvo pojedinca, zajednice, njihov tipični način mišljenja, vrednovanja, reagiranja i ponašanja. Riječ dvoličnost u hrvatskom književnom rječniku označuje himbu, licemjerstvo, pretvaranje, javljanje u dva lika. Dvoličan – licemjer ponaša se u jednoj sredini na jedan način, u drugoj na drugi način. Licemjer je onaj čije ponašanje nije odraz misli i srca. U njemačkom rječniku ima značenje skrivanje iza nečega ili nekoga.

Iz ovih objašnjenja se jasno vidi da su ovi termini vezani za ustrojstvo ličnosti i njeno ophođenje u društvu. U razotkrivanju, odnosno pokušaju razotkrivanja uzroka dvoličnog ponašanja i stvaranja jednog takvog mentaliteta, služilo se uglavnom psihološkom literaturom.

Prvo pitanje koje se nameće u ovom radu je da li se ljudi rađaju ili stječu osobinu kao što je dvoličnost, licemjerstvo, a koja postaje sastavni dio njihove ličnosti. Iz teorija kao što je Lafaterova može se zaključiti da se ljudi rađaju s određenim sklonostima ponašanja. Odgojiteljima i učiteljima preporuča da ne prihvaćaju odgoj i učenje djece koje fiziognomika smatra urođenim prestupnicima i nevaljalcima. Lambrozo se također trudio da dokaže urođene fiziognomije zločinaca. Međutim većina psihologa misli da se ljudska jedinka rađa bez ikakvih znanja i navika ponašanja s ljudima, ali se rađa s mogućnostima da to nauči, usvoji, interiorizira. Živeći u ljudskoj sredini i tek postupno učeći u njoj, ljudska jedinka stječe navike znanja, osobine i načine ponašanja. Način ponašanja umnogome zavisi od utjecaja prirodne sredine, etničke i kulturne sredine, različitih tradicija, odgoja, uvjerenja, djelatnosti, interesa, stavova, unutarnjih pobuda i pogleda na svijet.

Prije je rečeno da je licemjer onaj koji se pričinja da je ono što nije, a u svakodnevnom govoru ima značenje poroka, međutim to ne mora

uvijek biti porok.

Još su stari Rimljani u svom kultu imali božanstvo s dva lica — bog Janus. Poštovanje tom božanstvu iskazivali su na počecima svog rada, on je bio bog kućnih pragova, mjesec januar je po njemu dobio ime. Jednim licem je gledao naprijed, drugim nazad.

U svakodnevnom se životu svi mi na neki način ponašamo onako kakvi nismo, mi se maskiramo, možda čuvamo svoju prošlost i budućnost. Od ranog djetinjstva nas uče da budemo učtivi iako možda želimo biti grubi. Uče nas da popustimo drugima kad smo uvjereni da imamo pravo. Svakodnevno igramo uloge koje su sračunate da postignemo svoje ciljeve. Prodavač je ljubazan s kupcima i smiješi im se da sačuva radno mjesto. Često se pravimo ljubazni iako bismo najradije vrištali, hvalimo radove naših prijatelja iako u sebi mislimo drugačije.

Ovako promatrana dvoličnost je na neki način uvjet za komunikaciju — društvenu adaptaciju, zajedničko življenje. Vjerojatno su ove maske u izvjesnoj mjeri i potrebne, jer kad ne bismo prikrivali svoja osjećanja da ne povrijedimo druge, život bi postao mnogo ružniji. Psihološki aspekt ove pojave je zanimljiv kad maska postaje integralni dio ličnosti, kad se toliko pretvaramo pred drugima da se naposljetku pretvaramo i pred samim sobom.

Ličnost se razvija u ljudskoj zajednici pod utjecajem raznih činilaca, od kojih u ovom radu želim istaći najbitnije. Prva je zajednica u kojoj se ljudska jedinka uči — socijalizira, o b i t e l j. Ona je po mišljenju mnogih autora, posebno u prvim godinama, odlučujuća. Dijete je ne jako, zato mu je u obitelji najvažnije osjećanje sigurnosti, osjećanje da ga roditelji vole i da se brinu o njemu. Nisu važni toliko pojedinačni postupci u porodici, koliko opća atmosfera uzajamnog prihvaćanja, povjerenja, ljubavi, uljudnog ophođenja i drugo. Po mišljenju mnogih psihologa djeca iz obitelji u kojima postoji međusobno povjerenje i ljubav i prijateljski odnosi između roditelja i između roditelja i djece, vjerojatnije je da će kao odrasli ljudi biti s pozitivnim osobinama, nego što će to postati djeca iz porodica u kojima vladaju sukobi i razmirice i u kojima nema dovoljno ljubavi i brige za dijete. U stručnoj se literaturi ističu dva odnosa

u obitelji od kojih je prvi pogodniji za razvoj pozitivnih osobina ličnosti:

— srdačan odnos prema djetetu nasuprot hladnom;

— omogućavanje slobode aktivnosti, nasuprot strogom ograničavanju.

Veoma je značajno odobravanje određenih postupaka i kažnjavanje zbog nekih nepoželjnih, nesocijalnih postupaka. Djetetu je potrebna ljubav, ohrabrenje odobravanjem, ali isto tako i kažnjavanje za neprihvatljive postupke. Po mišljenju psihologa najbolja kazna je uskraćivanje ljubavi.

Šira društvena zajednica u kojoj dijete dolazi u kontakt s drugovima i gdje usvaja nove oblike ponašanja je škola. U školi dijete ima nove uzore ponašanja: nastavnike i vršnjake. Preko sadržaja nastave škola sistematski prenosi određeno gledanje na svijet. Nastavni programi su svjesno i namjerno izrađeni u skladu sa zahtjevima vodeće političke i društvene snage u društvu, u skladu s ideologijom na kojoj počiva društveni sistem. U našem društvu je to, kako je definirano u stručnoj literaturi, znanstveno-materijalistički.

I u obitelji i u školi dijete ima svoju ulogu i položaj. U obitelji je primalo određene sadržaje saznanja i navika, a i u školi ih prima. Često se desi, kako smo čuli na početku u primjeru, da se ti sadržaji sukobljavaju, odnosno jedni poriču druge. Može biti da nisu usvojeni i proživljeni ni jedni ni drugi, a dijete se onda muči kako se ponašati u jednoj ulozi, a kako u drugoj, što ga onda dovodi do dvoličnog ponašanja.

Za usvajanje određenih oblika ponašanja značajne su i grupe vršnjaka s kojima je dijete u kontaktu za vrijeme privatnog druženja. Svima nam se desilo u našoj katehizaciji da oni koji su nekada pohađali vjeronauk kad nas susretnu u društvu svojih drugova dobacuju uvredljive riječi i izruguju vjeru, Boga, Crkvu. Oni se naprosto žele pokazati u novoj ulozi pred svojim drugovima. Kakvo će biti ponašanje pojedinca zavisi i od kulture sredine, naroda kojem čovjek pojedinac pripada, povijesnih tekovina i dr. U svim ovim društvenim grupacijama, zajednicama ponašanje se uči identifikacijom, imitacijom, učenjem uloga, spoznajom — usvajanjem

saznaja i interiorizacijom. Saka društvena zajednica oduzima mjere, navodi indekse, kako bi se za funkcioniranje društva formirali odgovarajući oblici ponašanja te preko različitih činilaca različitim sredstvima nastoji da kod svojih članova stvori poželjne i potrebne oblike ponašanja.

U traženju uzroka dvoličnog mentaliteta u današnjem sve složenijem društvu, sve bržim promjenama društvenih odnosa i zahtjeva, uz spomenute činioce porodicu, školu, društvo u užem i širem smislu, za razvoj ponašanja su značajne i kognitivne sposobnosti. Prema teoriji koju je razvio Piaget, ponašanje ponajprije zavisi od unutarnjeg procesa. Zato opravdano pretpostavlja da ponašanje neće zavisi samo od sadržaja koji se prenose preko socijalnih posrednika nego i od toga da li pojedinac shvaća što se prenosi i kako shvaća. Te se spoznajne strukture razlikuju među jedinkama, a isto tako postoje i razlike na različitim uzrastima u mogućnostima i načinima shvaćanja. Piaget prije svega ukazuje da proces socijalizacije, a posebno razvitak moralne svijesti, zavisi u velikoj mjeri od kognitivno-spoznajnih sposobnosti pojedinca.

Već je spomenuto da se ljudi u svakom društvu ponašaju vodeći računa o tome kakav položaj zauzimaju, kakve poslove obavljaju i kako se ponašanje od njih očekuje, koju ulogu vrše. Svaki pojedinac u bilo kom društvu ima bar jedan položaj. Obično odrastao čovjek ima veći broj položaja: klasni, profesionalni, porodični, u poduzeću, u krugu prijatelja i u drugim organizacijama, grupama kojima pripada.

Primjer ponašanja vezan za jednu ulogu i položaj:

– liječnik je obavezan da se stara o bolesniku, da ne iznosi povjerene stvari o bolesniku;

– ima pravo da odredi dijetu, da zahtijeva iskrenost;

– od njega se očekuje da smatra znanost važnom, značajnom za zdravlje, da je u toku otkrića.

Između položaja i uloge postoji povezanost, a promjena položaja dovodi do promjene ponašanja; to su potvrdila mnoga istraživanja. Važno je istaći da ponašanje na određenom položaju i u određenoj ulozi zavisi i od sklonosti, sposobnosti i raznih osobnih karakteristika

pojedince. Različite osobe na istom položaju pokazuju razlike u svom ponašanju. Uloge predstavljaju, kao što je rečeno, očekivano ponašanje. Ponekad je takvo očekivano ponašanje teško ili nemoguće ostvariti ili zbog toga što je neka uloga u sukobu, neskladu s drugim ulogama ili naprosto što jedne nisu uskladive s drugima i tako dolazi do sukoba, često i dvoličnog ponašanja. Primjer za to su nastavnici religioznog uvjerenja.

Više nego ijedan činilac ili funkcija ponašanja motivi su upravo određujući za ponašanje, oni su pokretačka snaga koja pokreće osobu na aktivnost, a motivacija mehanizam koji stavlja u pokret aktivnost čovjeka i reguliraju je u pravcu postizanja ciljeva. Prema opće usvojenim shvaćanjima postoje dvije velike grupe motiva:

– urođeni ili primarni ili kako ih nazivaju biofizički;

– stečeni ili sekundarni, psihosocijalni.

Broj biofizičkih motiva je velik i svojstveni su svim ljudima. Najvažniji su: za reprodukciju, za zaštitu organizma, materinski motiv, motiv za odmorom, snom, motiv radoznalosti i drugi. Karakteristično je da su mnogi od ovih motiva snažni, pogotovo ako nisu zadovoljeni. Neki od njih, na primjer seksualni veoma često se iskazuje u vidu djelatnosti koja naizgled nema nikakve veze s njim. To maskiranje neprihvatljivih motiva prihvatljivim ponašanjem naizgled dovodi osobu do dvoličnog ponašanja.

Stečeni motivi, psihosocijalni, nastali su razvojem ličnosti u društvu i vezani su za utjecaj koji društvo vrši na ličnost i za psihološke potrebe. Ovi motivi su upravo pokretačke snage u različitim situacijama, pa mislim da je dvolično ponašanje posljedica funkcija ovih motiva. Socijalni motivi su od velike važnosti za stjecanje osjećaja zadovoljstva, sigurnosti, za adaptaciju na životne uvjete, jer njihovo nezadovoljenje dovodi do konfliktnih i emocionalnih poremećaja, osjećanja nesigurnosti, nezadovoljstva i zabrinutosti.

Najvažniji od socijalnih motiva je motiv za samopotvrđivanjem, autoafirmacijom, koji se iskazuje u želji za postignućem, priznanjem, popularnošću, položajem u društvu, težnji za isticanjem, slavom, veličinom i gospodarenjem. Zadovoljenje ovih motiva nije baš jednostavno, ni-

ti su mogućnosti pojedinca takve da ih ostvari. Osobe jako motivirane i nesposobne da mijenjaju svoje motive prema mogućnostima vlastite prirode ili onom što im nudi okolina, zadovoljavaju sebe dvoličnim ponašanjem, prave se da nešto jesu iako to nisu. Zadovoljavanje i jednih i drugih motiva zavisi ne samo od unutarnjih potencijala već i od drugih momenata kao što su predrasude, stavovi, društvene norme koje su na snazi, običaji, interesi koji prevladavaju, navike koje postoje.

Ti isti ljudi, koji imaju različite položaje i vrše različite uloge zavisno od položaja u raznim društvenim organizacijama, članovi su i Crkve, zajednice ljudi koji vjeruju, a koja je uvijek otajstvo. Misterij nekad skriven u Bogu, ali danas objavljen i djelomično ostvaren. Misterij naroda koji je još grešan, ali već posjeduje zalog spasenja u Savezu na Sinaju i Novom savezu ljubavi. Bog nudi u Savezu „norme“ ponašanja po kojima se ostvaruje kraljevstvo Božje zajednice života. Ponašanje u Savezu u prvom redu proistječe iz vjere.

Bog nam u Savezu ne nudi samo norme već znajući za našu slabost, daje nam i milost jer se ispunjenje zahtjeva u Savezu ne može ostvariti bez milosti, samo našim htijenjem. I upravo možda bi psihološki uzrok licemjerstva i bio mišljenje da se to može vlastitim htijenjem.

Što je to dvoličnost i kako se ona prepoznaje? Mislim da je za to najbolji primjer dao Isus u sedmorostrukom jao farizejima (Mt 23,13–32). Citiram iz tog odlomka samo neke dijelove koji su mi se učinili najprikladnijim: „Jao vama književnici i farizeji, licemjeri jedni koji pred ljudima zatvarate vrata kraljevstva nebeskog, vi sami ne ulazite u njega, a ne dopuštate ni da uđu oni koji bi htjeli“ (Mt 23,13.14). „Slijepi farizeju najprije očisti nutrinu čaše da joj vanjšina bude čista“ (Mt 23,26). Očito da su licemjeri oni čije ponašanje nije odraz misli srca, čiji su motivi dobro prikriveni tobože društveno prihvatljivim ponašanjem. Zato Isus ukazuje na njihove namjere i snažno ih razotkriva, kao i uzroke i posljedice licemjerja, smjerajući posebno na tadašnju inteligenciju, farizeje, pismoznance i učitelje zakona. Naziva ih slijepim vođama, zaprekom ulaska u kraljevstvo nebesko. Otkriva njihove namjere da žele

prevariti druge i tako varaju sami sebe i postaju slijepi za vlastito stanje. Isus im ukazuje da su nesposobni vidjeti svjetlo, nisu kadri raspoznati znakove vremena i otkriti u Isusu Sina Božjega.

Farizeji — licemjeri odbijaju Isusovu dobrotu, prizivaju se na zakon subote da mu spriječe činiti dobro. Oni su uvjereni u svoju nadmoć nad drugima i to postaje dio njih, pa tako pristupajući Bogu nastavljaju svoje licemjerje i u najsvetijim običajima. Postoji tako i religiozno licemjerje o kojem govori Isus : „Zato kad daješ milostinju ne budi kao licemjeri koji to čine po trgovima“ (Mt 6,2). „Kad molite ne budite licemjeri koji se vole upadno moliti.“ (Mt 6,5). U ovim primjerima izgleda da licemjer radi za Boga, a zapravo radi za afirmaciju samog sebe. Religioznim licemjerjem su farizeji nekada, a i svatko tko danas tako čini, varali druge da steknu i održe poštovanje svojim religioznim činima. Kako smo vidjeli njihova namjera nije bila iskrena. Običaji koji su se najviše preporučivali te milostinje i molitve izopačuju se zbog nastojanja licemjera da se ističu, steknu priznanje, veličinu i slavu pred ljudima.

Takvo ponašanje kojim se srce razdvaja od Usana navikava da se ovakve namjere skrivaju plaštem ulagivanja. Licemjeri su u stanju da Božje propise izokrenu u korist svoje slave, a ne Božje. Veoma interesantan je i primjer farizeja i carinika: Farizej: „Bože zahvaljujem ti što nisam...“ ; carinik: „Bože smiluj se meni...“ (Mt 18).

U ovoj prisposobi licemjerje je blizu ili, bolje reći, već je postalo tvrdokornost. Farizej je i sam postao uvjeren u ono u što hoće druge uvjeriti, pa pokušava i Bogu tako dokazati. Smatra sebe pravednim i oglašuje se na svaki poziv na obraćenje. Kao u kazalištu licemjer nastavlja glumiti svoju ulogu, to jače što je na višem položaju i što se više sluša njegova riječ. Farizeji revnuju za norme, ali ih ne održavaju.

Da probije vrata njihovih srdaca, Isus ih ramoti pred drugima i ukazuje na njihovu trulež, nazivajući ih obijeljenim grobovima (Mt 23,1). Licemjerje nije samo svojstvo farizeja, ljudi na položaju, licemjerom postaje svaki čovjek bez obzira na dob, stalež, položaj, ulogu u društvu ako svoje srce ne usklađuje prema Savezu, ako

samo izvana vrši svoje kršćanske dužnosti, ako one nisu odraz njegove unutarnje motivacije i usvojenih kršćanskih vrijednosti.

U sklapanju Saveza Bog predviđa naše slabosti, kršenje zakona, predviđa i lijek, žrtve okajnice. Bog nas prihvaća kao grešne i ne moramo se pretvarati. Predviđa naš napredak prema savršenstvu i daje nam sredstva, a sve se to odvija u svjetlu novog saveza ljubavi, gdje se čovjek ne mora pretvarati da bude vrijednost.

LITERATURA:

- FURLAN, I., „Čovjekov psihički razvoj“, Školska knjiga, Zagreb.
- JERVIS, G., „Kritički priručnik psihijatrije“, Stvarnost, Zagreb.
- MASLOV, H.A., „Motivacija i ličnost“, Nolit, Beograd.
- POPOVIĆ, B., „Uvod u psihologiju morala“, Narodna knjiga, Beograd
- ROT, N., „Osnovi socijalne psihologije“, Zavod za izdavanje udžbenika i nastavna sredstva, Beograd.
- STOJILJKOVIĆ, S., „Psihijatrija sa medicinskom psihologijom“, Medicinska knjiga, Beograd–Zagreb.
- TADIĆ, N., „Psihijatrija djetinjstva i mladosti“, Naučna knjiga, Beograd.
- FILIPOVIĆ, V., „Filozofijski rječnik“, M. Hrvatska, Zagreb.